

BARWAŁD

TRZY WSIE – JEDNA HISTORIA

BARWAŁD

TRZY WSIE — JEDNA HISTORIA

KOMITET REDAKCYJNY SERII

DR HAB. TOMASZ GRAFF, PROF. UPJPII

DR HAB. KONRAD MEUS, PROF. UKEN

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA, UKEN

DR DOROTA ŻUREK, UKEN

Publikacja ukazała się dzięki staraniom Stowarzyszenia „Jubileusz Barwałdu”

Projekt zrealizowano przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego

Przy wsparciu

**Kalwaria
Zebrzydowska**

Urząd Miasta w Kalwarii Zebrzydowskiej

Urząd Miejski w Wadowicach

BARWAŁD

TRZY WSIE – JEDNA HISTORIA

**POD REDAKCJĄ
TOMASZA GRAFFA
I KONRADA MEUSA**

**WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA**

BARWAŁD – KRAKÓW 2026

Tomasz Graff
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
● <https://orcid.org/0000-0002-2142-086X>
✉ tomasz.graff@upjp2.edu.pl

Konrad Meus
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
● <https://orcid.org/0000-0002-6865-2174>
✉ konrad.meus@uken.krakow.pl

© Copyright by Stowarzyszenie „Jubileusz Barwałdu” & individual authors, 2026
© Copyright for this edition by Księgarnia Akademicka, 2026

Recenzenci
dr hab. Dariusz Milewski, prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
dr hab. Wacław Wierzbieniec, prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Sabak

Projekt okładki
Marta Jaszczyk

ISBN 978-83-8368-468-0 (druk)
ISBN 978-83-8368-469-7 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383684697>

Na okładce wykorzystano zdjęcia przedstawiające Kościół św. Erazma
w Barwałdzie Dolnym, obelisk upamiętniający ofiary katastrofy kolejowej
w Barwałdzie Średnim, Kaplicę Pustelnia św. Rozalii w Barwałdzie Górnym

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Spis treści

Wprowadzenie	7
Wstęp	9
DOROTA ŻUREK	
Barwałd i tenuta barwałdzka w okresie średniowiecza	15
TOMASZ GRAFF	
Dzieje parafii barwałdzkiej do schyłku XVI wieku	47
MIROSŁAW PŁONKA	
Wsie Barwałd w okresie wczesnonowożytnym (od XVI w. do 1772 r.)....	77
KONRAD MEUS	
Barwałd Dolny, Średni oraz Górny – wieś galicyjska oraz jej mieszkańcy wobec przemian cywilizacyjnych (1772–1918)	129
MARCIN WITKOWSKI	
Dzieje Barwałdu i jego mieszkańców w latach 1918–1947	199
Bibliografia	257
Noty o autorach	279
Summary	281
Indeks osobowy	285
Indeks miejsc	301

Wprowadzenie

„Ocalić od zapomnienia, przywrócić pamięci” – te słowa najlepiej oddają ideę powstania niniejszej monografii. Historia miejsc i ludzi łatwo ginie w biegu czasu, jeśli nie zostanie opowiedziana, zapisana i przekazana kolejnym pokoleniom. Publikacja *Barwałd. Trzy wsie – jedna historia* powstała właśnie z potrzeby zachowania pamięci o miejscu, które od wieków tworzą jego mieszkańcy – o ich codzienności, wierze, pracy i trosce o wspólne dobro.

Rok jubileuszu 700-lecia Barwałdu, liczonego od najstarszych zachowanych zapisków, jest szczególną okazją, aby zatrzymać się na chwilę i spojrzeć wstecz. Siedem stuleci to czas, w którym splatały się losy pokoleń, zmieniały się granice, wznoszono i tracono budowle, lecz nie gasła pamięć o wspólnych korzeniach. Ta książka jest próbą zebrania tych rozproszonych śladów przeszłości i ułożenia ich w opowieść o trzech wsiach – Barwałdzie Dolnym, Średnim i Górnym – które tworzą jedną historię.

Wędrowkę przez dzieje Barwałdu warto rozpocząć od miejsc szczególnie ważnych dla jego tożsamości. Pierwsze kroki prowadzą ku nieistniejącemu dziś Kościołowi pw. św. Andrzeja w Barwałdzie Średnim – miejscu, które przez wieki gromadziło mieszkańców na modlitwie i było świadkiem ich radości oraz trosk. Następnie myśl kieruje się ku świątyni w Barwałdzie Dolnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, która również nie przetrwała do naszych czasów, lecz pozostaje ważnym rozdziałem w historii tej ziemi.

Dziedzictwo to trwa jednak w kolejnym, wyjątkowym miejscu – w Kościele pw. św. Erazma w Barwałdzie Dolnym. Ta XVIII-wieczna świątynia, z wieżą z XVI wieku, to prawdziwa perła Barwałdu. Od stuleci zachwyca swoim pięknem i pozostaje przestrzenią żywej wiary. To tutaj mieszkańcy i przyjezdni wciąż gromadzą się, aby oddać cześć Panu Bogu, jak czynili to nasi przodkowie.

Barwałd to także ziemia kapliczek rozsianych wśród pól i wzgórz, będących znakami wiary oraz pamiątką dawnych wydarzeń. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje Kaplica – pustelnia św. Rozalii w Barwałdzie Górnym „Na Puszczy”, której początki sięgają XVIII wieku. To miejsce wyjątkowe, przechowujące ducha dawnej pobożności i ciszy, która od wieków towarzyszy modlitwie i refleksji.

Historia Barwałdu to jednak nie tylko świątynie i miejsca kultu. To także dzieje dworów, zamku, dawnych gospodarstw oraz codziennego życia mieszkańców. To opowieść o ludziach – znanych z kart dokumentów i tych anonimowych, których praca, wytrwałość i przywiązanie do ziemi budowały przez pokolenia charakter tej wspólnoty.

Niniejsza publikacja podejmuje próbę opowiedzenia tych dziejów – uporządkowania faktów, przywołania wspomnień i przybliżenia historii miejsca, które przez siedem wieków pozostaje ważną częścią lokalnego dziedzictwa.

Wyrazy wdzięczności kierujemy do wszystkich, którzy przyczynili się do powstania tej książki. Szczególne podziękowania składamy zespołowi historyków pod przewodnictwem profesora Konrada Meusa oraz profesora Tomasza Graffa za ich pracę badawczą, poszukiwanie dokumentów dotyczących Barwałdów w Polsce i poza jej granicami oraz przygotowanie niniejszej publikacji.

Dziękujemy wszystkim osobom i instytucjom, które wsparły realizację tego przedsięwzięcia. Mamy nadzieję, że książka *Barwałd. Trzy wsie – jedna historia* stanie się nie tylko źródłem wiedzy, ale także inspiracją do dalszego odkrywania i pielęgnowania lokalnego dziedzictwa. Niech będzie świadectwem pamięci o przeszłości i mostem łączącym pokolenia mieszkańców Barwałdu – tych, którzy byli przed nami, tych, którzy żyją dziś, oraz tych, którzy przyjdą po nas.

Z wyrazami szacunku

*Elżbieta Warchał, Tadeusz Wilk, Wiesław Łuczak i Marian Dudoń
Barwałd, 13 czerwca 2026 roku*

Wstęp

W roku 2026 Barwałd obchodzi siedemsetną rocznicę pierwszej odnotowanej źródłowo wzmianki. Z tej okazji lokalna społeczność skupiająca mieszkańców z trzech wsi (Barwałdu Dolnego, Średniego oraz Górnego) pod szyldem Stowarzyszenia „Jubileusz Barwałdu” podjęła zwieńczone sukcesem starania o przygotowanie monografii historycznej zatytułowanej: *Barwałd. Trzy wsie – jedna historia*. W zamyśle pomysłodawców inicjatywy, ale też autorów i redaktorów było nie tylko wniesienie nowych ustaleń faktycznych, zrekonstruowanych na podstawie analizy nieznanego dotychczas materiału źródłowego rozproszonego zarówno w archiwach polskich, jak i zagranicznych, ale również zweryfikowanie aktualnego stanu wiedzy na temat historii Barwałdu. Warto bowiem w tym miejscu zasygnalizować, że interesujący nas region doczekał się już kilku monografii, które – choć napisane przez niezawodowych historyków – prezentują wysoką wartość merytoryczną, poznawczą oraz wspomnieniową¹. W zdecydowanej mniejszości znalazły się prace sporządzone dotychczas przez akademickich

¹ Zob. G. Studnicki, *Barwałd. Herbarz miejscowej i okolicznej szlachty*, Wadowice 1991; idem, *Studnicy z Barwałdu. Genealogia, czyli Rodowód. W hołdzie Zmarłym, na użytek Żyjącym dla pamięci Potomnych według Ksiąg Parafialnych Barwałdzkich przez Gustawa Studnickiego Anno Domini MCMXCIII opracowany*, Wadowice–Barwałd 1993; idem, *Barwałd. Zarys dziejów*, Wadowice 1994; idem, *Barwałd. Parafia i kościół św. Erazma*, Wadowice 1995, s. 32; *Sto lat szkoły w Barwałdzie Górnym*, red. M. Dudoń, J. Niedźwiedź, Barwałd Górny 1998; M. Dudoń, *Pustelnia na puszczy, czyli Kaplica św. Rozalii w Barwałdzie Górnym*, Barwałd–Tomice 2024; T. Porzycki, *Droga do kościoła, którego nie ma. Kościół świętego Andrzeja Apostoła w Barwałdzie Średnim*, Bielsko-Biała–Barwałd–Tomice 2023; idem, *Ślady wiary naszych przodków: kaplice, kapliczki, figury i krzyże przydrożne w Barwałdzie*, Bielsko-Biała–Barwałd–Tomice 2024; idem, *Wspomnienia z dawnych lat księdza emeryta rodem z Filkówki w Barwałdzie Średnim*, Bielsko-Biała–Barwałd–Tomice 2025; A. Bucki, *Zamek Barwałd. Historia i legenda, ludzie i wydarzenia*, wyd. II, Bugaj 2025; E. Warchał, M. Dudoń, *Kościół pw. św. Erazma w Barwałdzie Dolnym: promocja dziedzictwa kulturowego, historii tradycji i tożsamości lokalnej*, Barwałd Górny 2025.

historyków. Te dotyczyły wybranych zagadnień, a nie przedstawiały całościowego ujęcia dziejów Barwałdu².

Aby skutecznie powstanie niniejszej książki, inicjatorzy Stowarzyszenia zwrócili się o pomoc do historyków związanych z krakowskimi uczelniami. Tym sposobem zebrany został zespół naukowców trudniących się badaniami o profilu regionalistycznym. Zaproszoną do współpracy grupę badawczą otwiera Dorota Żurek z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, a zarazem zastępczyni kierownika Centrum Badań Regionalistycznych działającego na tejże uczelni. Dorota Żurek, mająca w swoim dorobku szereg wartościowych publikacji z zakresu dziejów regionalnych (współautorka monografii poświęconych m.in. parafii Łososina Górna, Wadowicom, Kętom, Polance Wielkiej itd.), podjęła się trudu zbadania i opisanie najstarszych losów Barwałdu. Dla potrzeb tego rozdziału Autorka wykonała kwerendy w Warszawie, w tamtejszym Archiwum Głównym Akt Dawnych, ale przede wszystkim w Archiwum Narodowym w Krakowie. Ważne dla wyników badań zaprezentowanych w pierwszym rozdziale okazały się również poszukiwania źródłowe, którymi objęto oddział rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej.

Opracowanie rozdziału drugiego przypadło w udziale Tomaszowi Graffowi – historykowi reprezentującemu Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Jest on specjalistą z zakresu historii nowożytnej, a w szczególności dziejów Kościoła rzymskokatolickiego, stąd też problematyka wokół której skoncentrował się badając Barwałd objęła historię parafii od czasów najdawniejszych do schyłku XVI wieku. Specyfika opisywanego zagadnienia wymusiła na Autorze tego rozdziału, aby zasadniczy korpus kwerend wykonać w archiwach kościelnych. Mowa tutaj o Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie czy wreszcie Archiwum Parafii pw. św. Erazma w Barwałdzie Dolnym. Niemniej, aby mieć pełne rozeznanie w badanej tematyce, kwerendy te rozszerzono o archiwa i biblioteki należące do państwowego zasobu. W grupie tej znalazły się Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie oraz wspomniany już oddział rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej.

Dopełnienie badań ogłoszonych przez Dorotę Żurek oraz Tomasza Graffa na temat najstarszych dziejów Barwałdu stanowi rozdział autorstwa Mirosława Płonki z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Mirosław Płonka to naukowiec młodszego pokolenia,

² Zob. A. Nowakowski, *Tragedia barwałdzka 24 listopada 1944. Relacje naocznych świadków*, Wadowice 2008; A. Nowakowski, A. Rejman, *Dzieje szkoły w Barwałdzie Średnim na tle dziejów wsi (1886–2015)*, Rzeszów 2015.

specjalizujący się w historii przedrozbiorowej, ale też w historii sztuki epok starszych oraz XIX wieku. Podjął się on trudu przygotowania części poświęconej losom wsi i jej mieszkańców od XVI wieku do schyłku przynależności tego obszaru do państwa polsko-litewskiego, a więc do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej. Dla potrzeb tej książki Autor wykonał kwerendy – podobnie jak poprzednicy – w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w Archiwum Narodowym w Krakowie oraz w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Jednocześnie do obiegu naukowego (w odniesieniu do Barwałdu) wprowadził źródła przechowywane m.in. w Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, w krakowskiej Bibliotece Książąt Czartoryskich, Narodowym Instytucie Dziedzictwa, a także w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu.

W 1772 roku Barwałd, podobnie jak część południowych województw Rzeczypospolitej Obojga Narodów, dostał się pod panowanie Habsburgów austriackich. Dla mieszkańców badanego regionu rozpoczął się trwający pięć pokoleń (do 1918 roku) okres niewoli narodowej. Dzieje Barwałdu w okresie „długiego wieku XIX” przybliżył Konrad Meus. Ten wadowicki historyk związany jest zawodowo z krakowskim Uniwersytetem Komisji Edukacji Narodowej, gdzie współtworzy wspomniane już wcześniej Centrum Badań Regionalistycznych. W jego dotychczasowym dorobku (w roli autora lub współautora) znalazły się m.in. monografie Kęt, Wadowic, Michałowic w powiecie krakowskim, gminy Laskowej (w powiecie limanowskim), Kóz, Polanki Wielkiej, Wilamowic, Michałowic, parafii Łososina Górna i kilku innych. Ponadto jest redaktorem serii naukowej ukazującej się pt. „Książnica Zatorska”. Rozdział poświęcony czasom porobiorowym został sporządzony w oparciu o analizę archiwaliów przechowywanych zarówno w kraju, jak i poza jego granicami. W pierwszym przypadku mowa o materiale zgromadzonym m.in. w: Archiwum Narodowym w Krakowie, Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie czy też Archiwum Państwowego w Katowicach/Oddział w Bielsku-Białej. Wysoce wartościowe okazały się zbiory zebrane w Archiwum Parafii pw. św. Erazma w Barwałdzie Dolnym gdzie poza kroniką parafialną i metrykami parafialnymi zachowała się dokumentacja miejscowego Towarzystwa Wstrzemięźliwości i Mierności oraz Księga Posiedzeń Komitetu Kościelnego. Spośród archiwów zagranicznych szczególna rola przypadła Centralnemu Państwowemu Archiwum Historycznemu Ukrainy we Lwowie. W niegdysiejszej galicyjskiej stolicy znajdują się m.in. metryki gruntowe dla wszystkich trzech Barwałdów, a także materiały wytworzone dla potrzeb Namiestnictwa Galicyjskiego, będące nieocenionym źródłem

dla życia społecznego badanego obszaru. Znacznie mniej istotne, choć niemarginalne, okazało się Austriackie Archiwum Państwowe z siedzibą w Wiedniu, gdzie odnalezione zostały materiały umożliwiające prześledzenie ścieżki karier wywodzących się z Barwałdu austriackich urzędników państwowych.

Książkę wieńczy rozdział poświęcony czasom międzywojennym oraz okupacji niemieckiej i pierwszym latom powojennym. Wyszedł on spod pióra Marcina Witkowskiego – absolwenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, obecnie związanego również z tą uczelnią. Szczególną wartość poznawczą wnoszą dwa aneksy stanowiące integralną część tego rozdziału, które prezentują wykaz mieszkańców Barwałdu walczących na frontach drugiej wojny światowej, a także tych represjonowanych przez okupanta niemieckiego w latach 1939–1945. Specyfika badanego okresu wymagała poprowadzenia kwerend w dwóch archiwach, a mianowicie w krakowskim Archiwum Narodowym oraz bielsko-bialskim oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach. Materiały źródłowe zebrane w archiwach uzupełniono o materiał memuarystyczny, tak istotny przy badaniach nad historią najnowszą.

Autorzy oraz Redaktorzy tomu składają szczególne podziękowania składają wszystkim osobom, bez których pomocy ukończenie tej książki byłoby trudne czy nawet niemożliwe. W pierwszym rzędzie dziękujemy kierownictwu i członkom Stowarzyszenia „Jubileusz Barwałdu” za okazane zaufanie, życzliwość i wsparcie zarówno organizacyjne, jak i merytoryczne. Słowa podziękowań składamy także na ręce władz miasta Kalwarii Zebrzydowskiej oraz Wadowic za pomoc udzieloną przy organizacji wspomnianego wcześniej Jubileuszu, którego *clou* stanowi niniejsza publikacja. Wyraz wdzięczności kierujemy w stronę pracowników archiwów, którzy w toku prowadzenia kwerend okazywali życzliwość i wsparcie. W tym miejscu chcielibyśmy wyróżnić pracowników bialsko-bielskiego oddziału Archiwum Państwowego w Katowicach, Archiwum Narodowego w Krakowie, Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie oraz krakowskiego Archiwum Muzeum Etnograficznego. Nie sposób nie wymienić przy podziękowaniach zaprzyjaźnionych archiwariuszy z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, a także Austriackiego Archiwum Państwowego w Wiedniu. I wreszcie wyrazy wdzięczności należą się wszystkim mieszkańcom Barwałdu Dolnego, Średniego oraz Górnego, którzy zechcieli wspierać Autorów przy ich twórczej pracy. Grono sympatyków jest tak liczne, że nie sposób go choćby w części przybliżyć. Imiennie należy tutaj wyróżnić: Panią Elżbietę Warchał oraz Panów Mariana Dudonia, Tadeusza Wilka, Wiesława Łuczaka, a także ks. Wiesława Widucha – proboszcza Parafii pw. św. Erazma w Barwałdzie Dolnym. W książce

wykorzystano również zbiory pochodzące z zasobów prywatnych, dlatego też w tym miejscu chcielibyśmy podziękować rodzinie śp. Gustawa Studnickiego za udostępnienie części zbiorów przez niego zgromadzonych oraz Pani Jolancie Godzik za umożliwienie skorzystania z rękopisu pamiętnika mieszkanki Barwałdu Dolnego Pani Marii Woźniak.

Nad jakością zarówno w ujęciu warsztatowym, jak i merytorycznym czuwała dwójka Recenzentów, którym należą się odrębne podziękowania. Mowa tutaj o Prof. Prof. Dariuszu Milewskim oraz Wacławie Wierzbieńcu. Pierwszy pracuje w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii nowożytnej, ze szczególnym uwzględnieniem okresu obejmującego dzieje Rzeczypospolitej od XVI do XVII wieku. Drugi z wymienionych to specjalista od historii nowszej (wiek XIX oraz XX). Związany jest z Instytutem Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Aktualnie prezesuje Polskiemu Towarzystwu Historycznemu/Oddział w Rzeszowie. Wacław Wierzbieniec poza historią ogólnonarodową zajmuje się również badaniami mikrohistorycznymi i regionalnymi na obszarze obecnego województwa podkarpackiego.

Mamy nadzieję, że oddana do Państwa rąk pozycja nie tylko poszerzy wiedzę na temat Barwałdu i całego regionu, ale będzie stanowiła inspirację dla przyszłych badaczy, aby zechcieli zagłębić się w fascynującej przeszłości wsi położonych w granicach historycznego starostwa barwałdzkiego.

Życzymy przyjemnej lektury!
Tomasz Graff, Konrad Meus

DOROTA ŻUREK

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0003-2553-3471>

Barwałd i tenuta barwałdzka w okresie średniowiecza

Wprowadzenie

Tereny, które w średniowieczu wchodziły w skład klucza barwałdzkiego, znajdowały się pomiędzy dwiema piastowskimi dzielnicami – Małopolską oraz Śląskiem. Przez pewien okres granicę pomiędzy nimi wyznaczała rzeka Skawa, ale w ciągu kilku wieków obejmujących omawiany okres zmieniała się przynależność państwowa tych terenów. Miała ona swój początek po rozpadzie państwa polskiego, do czego doszło u schyłku XII w., w efekcie podziału państwa wprowadzonego po śmierci Bolesława Krzywoustego w 1138 r. Okres ten, a w szczególności XIII w., był naznaczony walkami pomiędzy książętami piastowskimi, co w efekcie powodowało przesunięcia granic powstałych księstw. Zmianie nie uległa jedynie przynależność kościelna omawianego obszaru, przez całe bowiem średniowiecze wchodził on w skład diecezji krakowskiej.

W wyniku wspomnianego podziału państwa polskiego z 1138 r. omawiany obszar wszedł w skład ziemi krakowskiej. Stanowiła ona dzielnicę senioralną, którą każdorazowo miał obejmować najstarszy z rodu Piastów. Zmiana przynależności ziem będących przedmiotem analiz nastąpiła w 1177 r.¹, kiedy doszło do buntu młodszych książąt przeciwko ówczesnemu seniorowi, Mieszkowi Staremu. W efekcie tych zdarzeń tron krakowski objął najmłodszy z synów Krzywoustego, Kazimierz Sprawiedliwy, wspierany przez możnych małopolskich, na

¹ Niektórzy badacze przyjmują r. 1179, K. Baczkowski, *Stosunki księstwa oświęcimskiego i zatorskiego z Koroną Czeską w późnym średniowieczu*, [w:] *Osiem wieków historii i kultury miasta Zatora i regionu*, Kraków 2006, s. 27-28.

czele których stał wpływowy ród Gryfitów. Książę Kazimierz, szukając poparcia u władcy ze śląskiej linii Piastów, księcia raciborskiego Mieszka Płatonogiego, oddał mu grody Bytom oraz Oświęcim wraz z okolicznymi ziemiami². Efektem tych wydarzeń była zmiana przynależności państwowej obszaru na zachód od Skawy. Od tej pory wszedł on w skład dzielnicy śląskiej, stając się częścią księstwa raciborskiego, a następnie opolsko-raciborskiego. Natomiast wschodnia granica władztwa książąt śląskich aż do 1274 r. opierała się na Skawie.

Rok 1274 przyniósł kolejne zmiany granicy na tym odcinku. Doszło wówczas do zatargu pomiędzy ówczesnym księciem krakowskim Bolesławem Wstydlwym a Władysławem, księciem opolskim. W zawartym układzie pokojowym książęta dokonali zmiany granicy śląsko-małopolskiej na obszarze ziemi oświęcimskiej, gdzie doszło do przesunięcia jej na wschód, w ten sposób, że linia graniczna miała przebiegać w okolicach Wadowic. W źródle zapisano, że książę Bolesław oddał wszystkie swoje wsie leżące nad rzeką Skawą³. Badacze uważają, że były to tereny między Skawą a Skawinką, czyli późniejsza ziemia wadowicka⁴. Zmieniła się tym samym przynależność państwowa tych ziem, a dolina Skawy stała się częścią dzielnicy śląskiej, wchodząc w skład władztwa Piastów śląskich. Te wydarzenia miały ogromne znaczenie dla przyszłości opisywanych ziem, ponieważ w XIV w., kiedy dostały się one pod zwierzchnictwo władców czeskich, stały się faktycznie częścią Królestwa Czeskiego.

Jako pierwszy oddał swoje ziemie pod władzę króla czeskiego Jana Luksemburskiego w 1327 r. książę Jan I Oświęcimski zwany Scholastykiem. Władca czeski, przeciwnik Władysława Łokietka, wysuwał roszczenia do korony polskiej, a w 1327 r. wyruszył zbrojnie na Kraków. W czasie tej wyprawy hołd lenny złożyło mu kilku książąt śląskich, w tym wspomniany Jan I Oświęcimski. To przełomowe wydarzenie miało miejsce 24 lutego w Bytomiu. Książę po złożeniu hołdu otrzymał od Luksemburczyka swoje księstwo w lenno. Dokument ten jest szczególnie

² J. Sperka, *Ziemia i księstwo oświęcimskie do połowy XV w.*, [w:] *Oświęcim miasto pogranicza*, t. 1, red. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 54-55. Innego zdania jest J. Rajman, który sądzi, że wówczas przekazano inne terytorium, zaś ziemia oświęcimska przeszła w ręce Piastów śląskich po śmierci Kazimierza Sprawiedliwego, w wyniku ekspansji Mieszka Płatonogiego, sam Oświęcim mógł zostać zajęty przez książąt opolskich dopiero w latach 1217-1288, J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 176-177.

³ *omnes villas nostras in fluvio Scava vulgariter nuncupato iacentes*, *Codex diplomaticus Poloniae*, oprac. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, t. 1, nr LIX.

⁴ J. Rajman, *op. cit.*, s. 181-183; idem, *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką (do końca XVI w.)*, [w:] *Wadowice. Studia z dziejów miasta*, red. A. Nowakowski, Wadowice 1997, s. 27; J. Sperka, *op. cit.*, s. 58-59.

ważny dla badań nad dziejami księstwa oświęcimskiego, ponieważ wymieniono w nim miejscowości wchodzące w skład władztwa Jana I Scholastyka. W przywileju obok miast Oświęcimia i Zatora pojawiły się miasteczka Kęty, Żywiec, Wadowice oraz Spytkowice⁵. Ponadto książę oddał w lenno wszystkie swoje wsie wraz z ich mieszkańcami. W dokumencie nie wymieniono nazw tych miejscowości, ale z pewnością był wśród nich Barwałd, o którym wiadomo, że w tym okresie już istniał. Następcy Jana I Oświęcimskiego (zm. 1372), Jan II i Jan III, również złożyli hołd lenny władcy czeskiemu, przy czym Jan III utrzymywał dobre relacje z Władysławem Jagiełłą i poślubił jego siostrę.

Sytuacja księstwa zmieniła się po śmierci Jana III (zm. 1405), kiedy rządy objęła druga linia Piastów oświęcimskich⁶. Pierwsza połowa XV w. była burzliwym okresem w dziejach pogranicza śląsko-małopolskiego. Ziemie te stały się areną walk z oddziałami husyckimi i nie tylko. Na obszarze księstwa oświęcimskiego zmagął się z nimi książę Kazimierz (zm. 1434)⁷. Rządy po nim przejęli jego trzej synowie: Wacław, Jan i Przemysław, którzy w 1445 r. dokonali podziału ojcowizny, w wyniku czego na terenie dotychczasowego księstwa powstały dwa niezależne organizmy państwowe: księstwo oświęcimskie oraz zatorskie⁸. Na krótko, gdyż już w 1457 r. książę oświęcimski Jan IV sprzedał swoje ziemie królowi polskiemu, w wyniku czego powróciły do Korony Królestwa Polskiego⁹. Dzieje Barwałdu potoczyły się jednak odmiennie – tereny te przeszły pod panowanie króla polskiego już w 1440 r., do czego doszło w szczególnych okolicznościach, o czym w dalszej części rozdziału. Od tego czasu oba Barwałdy i zamek będący centrum starostwa niegrodowego ponownie znalazły się pod rządami władców polskich. Jednak dopiero w 1461 r. w Głogowie został zawarty układ pomiędzy królem polskim

⁵ Jest to jedyny dokument, w którym Spytkowice zostały określone mianem miasta, co stało się podstawą do wysunięcia tezy o próbie przekształcenia osady w miasto.

⁶ Na temat rządów książąt z pierwszej i drugiej linii zob. J. Sperka, *op. cit.*, s. 71-98.

⁷ M. Mika, *Górny Śląsk w dobie wojen husyckich. Przemysłidzi opawscy i raciborscy a rewolucja husycka*, Kraków 2015; C. Namirski, *Działania militarne na terenie Księstwa Oświęcimskiego w XV wieku*, Tarnowskie Góry 2025, s. 62-63.

⁸ *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, wyd. C. Grünhagen, H. Markgraf, Publicationen aus den k. preußischen Staatsarchiven, cz. 2, Leipzig 1883, nr 1, s. 577; K. Baczkowski, *Stosunki księstwa oświęcimskiego i zatorskiego z Koroną Czeską w późnym średniowieczu*, [w:] *Osiem wieków historii i kultury miasta Zatora...*, s. 29.

⁹ Dokument sprzedaży został wystawiony w 1457 r. Ostateczne zatwierdzenie transakcji nastąpiło w 1462 r. oraz w 1474 r., kiedy królowie czescy zrzekli się praw do księstwa. Szczegółowo kwestie te opisuje P. Węcowski, *Przyłączenie ziemi oświęcimskiej do Królestwa Polskiego*, [w:] *Oświęcim...*, t. 1, s. 110-114.

Kazimierzem Jagiellończykiem a władcą czeskim Jerzym z Podiebradów, który rzekł się przysługujących mu dożywotnio praw m.in. do zamku Barwałd¹⁰.

Barwałd Dolny – początki osady

W okresie średniowiecza powstały i rozwijały się dwie miejscowości o nazwie Barwałd. Pierwsza, zapewne o starszej metryce, to Barwałd Dolny, zwany też niekiedy Większym, a w źródłach z okresu średniowiecza występujący pod łacińską nazwą *Barwald Inferior* albo *Barwald Maior*¹¹. Miejscowość ta była własnością książęcą, a w połowie XV w., po powrocie księstwa oświęcimskiego do Korony Królestwa Polskiego, stała się wsią królewską. Wchodziła ona w skład starostwa niegrodowego, tak zwanej tenuty barwałdzkiej, której centrum stanowił zamek w Barwałdzie¹². Drugi był Barwałd Górny, po łacinie zwany *Superior*¹³, który stanowił własność prywatną i należał do przedstawicieli szlachty. W bliżej nieokreślonym momencie powstał jeszcze Barwałd Średni (łac. *Medius*), po raz pierwszy wzmiankowany w źródłach w 1529 r.¹⁴

Geneza i początki osady o nazwie Barwałd (późniejszy Barwałd Dolny) nie są znane, ale z pewnością wieś powstała najpóźniej w początkach XIV w. Bardziej prawdopodobne, że początki osadnictwa na tym terenie sięgają drugiej połowy XIII stulecia.

Wiek XIII, a zwłaszcza druga połowa tego stulecia, była okresem intensywnego rozwoju osadnictwa na terenach pogranicza śląsko-małopolskiego, co wiązało się z wielkim procesem przeobrażeń ziem polskich w oparciu o wzorce tzw. prawa niemieckiego. Badacze wiążą początki zmian w dolinach rzek Białej, Soły i Skawy z działalnością księcia opolsko-raciborskiego Mieszka Otyłego. Władca ten był bowiem znany z działalności kolonizacyjnej prowadzonej na

¹⁰ (...) *król Czech nie będzie napastował króla Polski o grody (...) Barwałd*, J. Długosz, *Roczniki*, ks. 12: 1462–1480, s. 35–36.

¹¹ Najczęściej wieś pojawiała się w źródłach pod następującymi nazwami: Barwald, Berwald, Inferior Barwald, Barbalth, Barwalth Inferior, Barwalth Maior, Barwałd Dolny, Barwald Niższy, Dulny Barwalth; F. Sikora, *Barwałd Dolny*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu* (dalej: SHGK), cz. 1, z. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980, s. 25.

¹² Szerzej na ten temat w części poświęconej tencie.

¹³ Najczęściej wieś pojawiała się w źródłach pod następującymi nazwami: Barvalt, Barualth, Bernwald, Berwald, Barwalth Superior, Barwalth Górny; F. Sikora, *Barwałd Górny*, [w:] SHGK, cz. 1, z. 1, s. 25.

¹⁴ *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529* (tzw. *Liber retaxationum*), wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968, s. 8; F. Sikora, *Barwałd Średni*, [w:] SHGK, cz. 1, z. 1, s. 26–27.

południowo-wschodnich rubieżach swojego księstwa¹⁵. Działania te kontynuował jego następca, Władysław I Opolski, który w trakcie niemal czterdziestoletnich rządów przeprowadził szeroko zakrojoną akcję kolonizacyjną w swoich dobrach. W jej wyniku powstało około 40 miast oraz wsi, z których część lokowano od podstaw (tzw. lokacja na surowym korzeniu), a część stanowiły starsze osady, które przenoszono na prawo niemieckie, dokonując ich reorganizacji¹⁶. Na obszarze ziemi oświęcimskiej książę lokował pierwsze miasta, którymi były Oświęcim i Kęty, oraz liczne wsie. Akcja osadnicza na tym terenie była kontynuowana przez jego następcę, syna Mieszka I, który w 1290 lub na początku 1291 r. objął samodzielne rządy w księstwie oświęcimskim¹⁷. Za jego panowania lokowano kolejne miasta w regionie, tj. Zator i Bielsko, a także powstawały nowe wsie¹⁸. Można przypuszczać, że w tym właśnie okresie powstał także Barwałd (Barwałd Dolny), który w drugim dziesięcioleciu XIV w. nie był jeszcze ludną osadą, na co pośrednio wskazują pochodzące z tego okresu dane zawarte w spisach dziesięciny papieskiej oraz świętopietrza¹⁹.

Nazwa Barwałd wskazuje, że miejscowość powstała w wyniku lokacji na prawie niemieckim, przy czym nie ma pewności, do czego nawiązuje. Wątpliwości nie budzi drugi człon nazwy, wywodzący się od niemieckiego słowa *der Wald*, oznaczającego las. Problematyczne jest natomiast znaczenie pierwszego członu nazwy, czyli *Bar*. W literaturze pojawiła się hipoteza, że słowo to może pochodzić od starosłowiańskiego *Var*, oznaczającego warownię. Generalnie jednak w literaturze funkcjonują dwie wersje dotyczące znaczenia pierwszego członu nazwy wsi. Wedle jednej pochodzi ono od niemieckiego słowa *der Bär* oznaczającego niedźwiedzia. Jeśli przyjąć tę hipotezę, nazwa Barwałd oznaczałaby „Niedźwiedzi las”. Zgodnie z drugą koncepcją wywodzi się ono od słowa *Beere*, czyli jagoda, w tym wypadku Barwałd oznacza „Jagodowy las”. Jeszcze inną teorię wysunął Józef Putek – jego zdaniem nazwa wsi może nawiązywać do imienia jej założyciela brzmiącego Berwald lub Berwold²⁰. Na obecnym etapie badań nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć kwestii pochodzenia nazwy wsi, należy się jednak skłaniać ku tezie o jej niemieckim źródłosłowie. Nazwa pośrednio wskazuje także,

¹⁵ J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie...*, s. 97-98.

¹⁶ *Ibidem*, s. 107-114; J. Sperka, *op. cit.*, s. 59.

¹⁷ J. Sperka, *op. cit.*, s. 60-61.

¹⁸ J. Rajman, *Mieszko I*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, Kraków 1999, s. 780.

¹⁹ Szczegóły w rozdziale poświęconym dziejom parafii, autorstwa Tomasza Graffa.

²⁰ J. Łepkowski, *Przegląd zabytków przeszłości z okolic Krakowa*, Warszawa 1863, s. 106; J. Putek, *O zbójnickich zamkach, heretyckich zborach i oświęcimskiej Jerozolimie. Szkice z dziejów pogranicza polsko-śląskiego*, Kraków 1938, s. 32-33. Wszystkie te koncepcje omówił G. Studnicki, *Barwałd. Zarys dziejów*, Wadowice 1994, s. 27-28.